

Bypass-operation på journalistiken

Carl-Gustav Lindén

Tekniskt och ekonomiskt sett är vi så nära full yttrandefrihet vi kan komma. Nästan alla har en dator eller mobiltelefon med uppkoppling och lagstiftningen i de nordiska länder sätter få hinder för vad som får sägas, men vi förstår att detta inte är en tillfredsställande utgångspunkt. Faktisk yttrandefrihet ska analyseras utifrån makt och inflytande i alla dess former, politisk, juridisk, ekonomisk, kulturell, social. Medieforskare som jag tenderar att titta på yttrandefrihet i termer av tillgång till de viktigaste kanalerna, dvs. vem har getts rätten att delta och påverka i det offentliga samtalet som sker såväl i medierna som mer begränsade sällskap?

Som jag ser det håller mediernas användare, annonsörer och maktens representanter, var för sig eller tillsammans, på att göra en bypass-operation på journalistiken. Det har uppstått möjligheter att leva ett fullödigt liv utan att behöva betala traditionella medier för deras informationsfunktion. Det är likaså möjligt att nå de stora massorna direkt utan mediernas hjälp, vilket såväl näringslivet som maktens utövare insett. Nyheternas sociala betydelse för sammanhållning och gemensam förståelse urholkas snabbt. Journalisterna svarar på utmaningen med att förändra sin expertis och gå från rollen som redaktionella grindvakter till diskussionsledare i sociala nätverk.

Maktens avtryck

Offentlig kommunikation är maktutövning, men också maktens uttryck och avtryck vilket på inget sätt har förändrats trots att kommunikationen alltmer sker i interpersonella nätverk som populärt kallas sociala nätverk (Ronning 2012). Självt har jag jobbat med globala frågor inom FN:s forskningsinstitut UNU-WIDER i Finland och där försökt hitta och övertyga noderna i de sociala medierna, det vill säga de personer som har auktoritet på till exempel Twitter, för att via dem nå ut med budskap om till exempel forskningsresultat. Kommunikationstekniken är alltså baserad på de skalfördelar för maktutövning som tekniken medger.

Frågan har förstås hela tiden varit aktuell: vem är det egentligen som ges rätten att delta i det offentliga samtalet? Vi har lagstadgad yttrandefrihet, men vi har ingen yttrandejämlikhet, som Nina Frid påpekar i Biblioteksbladet. Ett exempel: Inom näringslivet är fullständig yttrandefrihet en omöjlig tanke och företagen gör sitt bästa för att förhindra affärshemligheter eller negativa överraskningar från att sprida sig. Inte bara samarbetspartners utan även tillfälliga kontakter tvingas skriva på så kallade Non-Disclosure Agreements (NDA) som förbjuder dem att berätta vad de fått veta. Det handlar också

om att bevaka varumärket. Ekonomijournalister som ringer till företagsrepresentanter får ofta svaret: ”Jag står lite illa till och kan inte riktigt prata. Är det ok om jag ringer tillbaka om en liten stund?” Det inövade svaret och väntetiden därefter används för ett snabbt samtal till kommunikationsavdelningen för instruktioner.

Det finns också en brist på yttrandefrihet som inte är självvald utan baserad på exkludering utifrån principer fastslagna av majoriteten. Den finlandssvenska författaren Mathias Rosenlund har berättat vad det innebär att leva fattig utan yttrandefrihet: ”Jag såg människor runt omkring mig som ingen skrev eller berättade om. Jag själv kände mig som en människa som ingen ser och skriver om”.

Personangrepp

Samtidigt som Internet skapar mekanismer som gynnar det offentliga samtalet rent kvantitativt kan där också finnas där andra mekanismer som drar ned kvaliteten. Många väljer att vara tysta eller söka sig till kretsar där de vet vem som lyssnar. Jag har forskarkolleger som ägnar sig åt invandrarfrågor och de avstår gärna från sin rätt att uttala sig i offentligheten där de riskerar att bli utsatta för hatiska och anonyma personangrepp.

Idén om det moderna samhället bygger på tanken på en upplyst och delaktig allmänhet (Lerner 1958) där vi har ett samförstånd kring reglerna för det offentliga samtalet, vad vi får och inte säga. Men den allt hårdare konkurrensen mellan medierna gör att de desperat försöker locka läsare, tittare och lyssnare med metoder som går emot idén om ett upplyst samhälle, berättarstrategier som bygger på populärkultur och det minsta intellektuella motståndets lag, mycket i enlighet med mediemogulen Rupert Murdochs taktik (Ehrlich 1996).

Missförstå mig inte, jag har till exempel sett alla deltävlingar i svenska schlagerfestivalen i många år och vi brukar samla ett helt gäng hemma hos oss och när det är dags för eurovisionsschlagerfestivalens final klär vi upp oss och äter mat som passar in på värdlandet.

Publiken bestämmer

Men mediecheferna verkar aktivt vara på väg bort från idealet om att medier och demokrati hör samman och låter alltmer sina beteendemätare styra verksamheten i stället för att fatta redaktionella beslut på publicistiska grunder. Uttrycket ge publiken vad den vill ha har fått en helt ny dimension. Det är algoritmerna som styr vad som erbjuds publiken, vars upplevda behov alltså kan uppfyllas i realtid. New York Times satte till exempel 2013 samman ett team av analytiker och dess ledare James G. Robinson skriver att ”publikens insikter har introducerats i det journalistiska beslutsfattandet” (Robinson 2014). New York Times publicerar även kolumnen 6th Floor (<http://6thfloor.blogs.nytimes.com/>) med analyser av läsarnas kommentarer. The Guardian tog redan för flera år sedan en egen plattform för användaranalys, Orphan, vars uppgift också är att stöda redaktionella innehållsbeslut (Edge 2014). I dessa exempel försöker medierna skapa system som bygger upp journalisternas kompetens som diskussionsledare. Samtidigt är nyhetsalgoritmernas logik dold för användarna och få journalister har kompetens att analysera deras urvalslogik (Diakopoulos 2014).

Det finns också andra sätt att göra bypass-operationer på journalistiken. I takt med att öppen data-vågen sveper över myndigheterna blir offentliga handlingar öppna på

ett helt annat sätt än tidigare tack vare digitaliseringen och sökröbotar som är enkla att använda. Vi ser effekterna på en rad områden, positiva och negativa.

Det kanske färskaste exemplet är svenska Lexbase (www.lexbase.se) vars tjänster marknadsförs som ”Sveriges största databas med rättslig information om personer och företag”. Det innebär till exempel att svenska brottsdomar kan sökas enligt namn, personnummer och ort. Där finns även en kartfunktion så att användaren hittar dömda brottslingar bland sina grannar eller bekanta. Även personer som friats från misstanke om brott, sonat sina brott, eller vars dom inte vunnit laga kraft ger sökträffar och markeras på kartan. Om någon flyttar in i en bostad där någon som dömts tidigare bott - då får den nyinflyttade ”ta över” den röda prick på kartan som pekar ut den kriminellas hemvist.

Mot betalning kan användaren ladda ner domsluten i sin helhet. Tjänsten har startats av en 26-årig svensk, Johan Häger, som på kort tid blivit mångmiljonär.

Lexbase gör alltså ingen på skillnad på stort och smått, ett litet trafikbrott behandlas lika som grova brott och dessutom finns vittnenas namn med i rättegångsprotokollen.

Skyddad av tryckfrihet

I nordisk jämförelse har Sverige den största öppenheten vad gäller personuppgifter, men samtidigt är den elektroniska tillgången till personregister begränsad (Jørgensen 2014, 34), en paradox som Lexbase kunnat utnyttja. Det ironiska är alltså att Lexbase kan hänvisa till den första paragrafen i Tryckfrihetsförordningens andra kapitel, som också citeras på ingångssidan: ”Till främjande av ett fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning skall varje svensk medborgare ha rätt att taga del av allmänna handlingar.”

Lexbase har beviljats ett så kallat utgivningsbevis vilket gör att företaget är undantaget personuppgiftslagens (PUL) regler om integritetsskydd. Detta ger Lexbase skydd under den svenska yttrandefrihetsgrundlagen. Sedan tidigare är det möjligt för bland annat journalister på tidningar, radio och tv att få tillgång till information om åtal och domar genom tjänster som inte är öppna för allmänheten, som Siren, Piscatus och Infotorg. Men medierna gör ett urval enligt pressetiska principer vid publiceringen och ger åtminstone ett sken av att ha stränga regler för hur databaserna får användas (Wolodarski 2014).

Trots Lexbase avsaknad av publicistiska beslut menar Martin Brinnen, jurist på Datainspektionen, intervjuad av *Dagens Nyheter*, att deras utgivningsbevis gör att de skyddas av yttrandefrihetsgrundlagen. Inspektionen har ”i princip inte några möjligheter att ingripa mot tjänster av den här typen, så länge de har utgivningsbevis. Då går det inte att tillämpa personuppgiftslagen utan att komma i konflikt med yttrandefrihetsgrundlagen” (de la Reguera, Österberg 2014).

Advokatsamfundets generalsekreterare Anne Ramberg är också upprörd över internettjänsten.

”Det är ett missbruk av offentlighetsprincipen och vår yttrandefrihet. Jag tycker sajten som sådan är förskräcklig, det är ett cyniskt missbruk av människors personuppgifter”, säger hon till *Dagens Nyheter* (de la Reguera, Österberg 2014).

Justitiekanslern, JK, beslutade våren 2014 att inte pröva frågan om personerna utsatts för förtal.

Internettjänsten ska också hänga ut tandläkare och läkare som begått misstag och prickats av Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd, HSAN. Enligt Lexbase arbetar ett femtiotal dömda läkare vidare trots att de inte borde.

En grundlagsändring med skärpta krav på publicering av personuppgifter kunde göra livet svårare för sajter som Lexbase, men den skulle dock bli förödande för journalistiken. Mattan skulle exempelvis dras undan för all typ av granskande journalistik som kräver upprättande av databaser. Inte heller skulle media – när allmänintresset så kräver – kunna publicera namn och bild på personer som begått grova brott.

Nils Funcke, journalist och tidigare sekreterare i yttrandefrihetskommittén anser att grundlagen inte behöver ändras, utan att reglerna för utgivningsbevis borde skärpas. Ett bevis kostar 2000 kronor och utfärdas av Myndigheten för radio och tv. Han ser två möjliga vägar: att införa en prövoperiod innan utgivningsbevisen permanentas, eller säkerställa att den sökande sajten har ett i första hand publicistiskt syfte (Funcke 2014).

”Skapar samhällsnytta”

Johan Häger var i november 2014 en av huvudtalarna på Scandinavian Interactive Media Event, en årlig konferens för Internet- media- telekom- och underhållningsbranscherna. Där behandlades han som en hjälte och lysande affärsman, vilket videoklipppet på Youtube visar: <https://www.youtube.com/watch?v=uFsBvsttHhA>. Han har varit dödshotad många gånger och bad svenska Säpo om råd för hur han skyddar sin säkerhet.

Johan Häger hävdar att Lexbase skapar samhällsnytta. Genom att göra miljontals domar sökbara på nätet – domar som omfattas av offentlighetsprincipen – kan man säga att de nu digitaliserat själva offentlighetsprincipen. Kritiken mot honom går ut på att han på ett cyniskt sätt utnyttjar hålen i det juridiska systemet för egen vinning och fråntar människor som sonat sina brott chansen att börja om sitt liv på nytt.

”Vi är ingen domare utan vi speglar bara offentlig information”, försvarar sig Johan Häger med.

Lexbase, tycker jag, illustrerar väl hur balansgången mellan yttrandefrihet och integritetsskydd blir svårare att hålla på nätet, men av populariteten att döma verkar många svenskar tycka att detta inte är ett problem eftersom de gärna tar del av brottsuppgifter. Det kan nämnas att Lexbase var den sökterm som ökade mest på Googles svenska sidor 2014.

Frågan är hur journalisterna ska reagera på risken att deras nuvarande expertis inte längre är efterfrågad.

Referenser

- de la Reguera, E. & Österberg, T. 2014.1.27, *Grannens domar kan läsas på nätet*, <http://www.dn.se/nyheter/sverige/grannens-domar-kan-lasas-pa-natet/> Dagens Nyheter.
- Diakopoulos, N. 2014, *Algorithmic Accountability Reporting: On the Investigation of Black Boxes*, Tow Center for Digital Journalism, Columbia School of Journalism, New York.
- Edge, A. 2014.12.2, *Ophan: Key metrics informing editorial at the Guardian* [Hemsida för Journalism.co.uk], [Online]. <https://www.journalism.co.uk/news/how-ophan-offers-bespoke-data-to-inform-content-at-the-guardian/s2/a563349/> [läst 2014.12.26].
- Ehrlich, M.C. 1996, *The journalism of outrageousness: Tabloid television news vs. investigative news*, Association for Education in Journalism and Mass Communication.
- Frid, N. 2014.5.2, *Yttrandefrihet räcker inte* [Hemsida för Biblioteksbladet], [Online]. <http://biblioteksbladet.se/2014/05/02/yttrandefrihet-racker-inte/> [2014.12.23].
- Funcke, N. 2014, 2014.1.31, *Nils Funcke: Värna utgivningsbevis för webbplatser - trots Lexbase* [Hemsida för Sveriges Radio], [Online]. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3938&artikel=5772457> [läst 2014.12.26].

- Jørgensen, O. 2014, *Access to Information in the Nordic Countries: A comparison of the laws of Sweden, Finland, Denmark, Norway and Iceland and international rules*, Nordicom, Gothenburg.
- Lerner, D. 1958, *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Free Press, New York.
- Robinson, J.G. 2014.5.28, *Watching the audience move: A New York Times tool is helping direct traffic from story to story* [Hemsida för Nieman Lab], [Online]. <http://www.niemanlab.org/2014/05/watching-the-audience-move-a-new-york-times-tool-is-helping-direct-traffic-from-story-to-story/> [läst 2014.12.26].
- Ronning, H. 2012, "The Social or the Interpersonal? New and Old Public Spheres", *Divinatio*, , no. 35, pp. 93-111.
- Rosenlund, M. 2013, *Kopparbergsvägen 30*, Schildts & Söderströms, Helsingfors.
- Wolodarski, P. 2014.2.2, *Sluta nonchalera brottslighet på internet*. <http://www.dn.se/ledare/signerat/peter-wolodarski-sluta-nonchalera-brottslighet-pa-internet/> Dagens Nyheter, [läst 2014.12.26]

